

УДК 811.161.2

«НАТАЛКА ПОЛТАВКА» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

МЕХ

Наталія Олександрівна,

доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
України,
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001;
E-mail: mno_logos@ukr.net
ORCID 0000-0002-5846-505X

Nataliia

МЕХН,

Doctor of Philological Sciences,
Professor, Leading Researcher of the
Department of Stylistics, Language
Culture and Sociolinguistics, Institute
of the Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001 Ukraine;
E-mail: mno_logos@ukr.net

У статті зроблено спробу поглянути на п'єсу «Наталка Полтавка» в широкому мовно-культурному вимірі. Розглянуто твір як першу спробу новою українською мовою говорити про українство правдиво, яскраво, дотепно. Особливу увагу приділено пісням драми, які живуть окремим мистецьким життям. Розглянуто значення твору І. Котляревського для музичної царини, зокрема – оперу Миколи Лисенка за однойменною п'єсою «Наталка Полтавка» як знакову подію в українському культурному просторі.

Шана до моральної чистоти, духовної сили, народної мудрості та мови, любов та повага до простих людей – все це ми бачимо в талановитій п'єсі Івана Котляревського.

Ключові слова: нова українська літературна мова, пісня, мовно-культурний простір, нова українська драматургія, цінності.

«Наталці Полтавці» Івана Петровича Котляревського 200 років!.. Маємо цьогоріч подвійний ювілей – день народження невмирущого твору та 250-річчя від дня народження його автора, видатного українського письменника, поета, драматурга, вільнодумця, який любив свій народ, його історію, мову, шанував традиції рідної землі.

Твір було написано у 1819 році. Іван Петрович, як директор Полтавського театру, прагнув покращити далекий від звичайного життя театральний репертуар живою,

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2019.91.5>

народною п'єсою. Крім того, мотивом для написання твору був своєрідний протест І. Котляревського проти викривленої та примітивної оцінки українства у п'єси російського драматурга О. Шаховського «Козак стихотворец». Ці передумови й сприяли появі «Наталки Полтавки» в українському мовно-культурному просторі.

Іван Котляревський, за свідченнями сучасників, для сюжету твору використав реальний факт, який мав місце в ті часи. Автор зобразив кохання бідної дівчини-селянки, яка відстоює своє право на щастя. Моральна краса та велич Наталки протиставлена лицемірству, крутіїству, хижацтву сільської верхівки. Сюжет має чітко виражене соціальне спрямування.

І. Карпенко-Карий вважав славетну п'єсу «праматір'ю» українського народного театру, адже «її герої вийшли ніби з глибин народного життя. Це люди, прості, працьовиті, високої людської гідності й чеснот, зі відкритою поетичною душею, з глибоким ліризмом. Та їм судилося пережити глибокі моральні драми, психологічні конфлікти, що були викликані соціальною нерівністю і породженим нею зіткненням протилежних інтересів» [Іванченко 2015: 138 – 139].

Жанр «Наталки Полтавки» визначає І. Котляревський як «опера малоросійська у двох діях», натякаючи читачеві на велику кількість пісень та вкраплення музичного супроводу у твір. З погляду сьогодення – це драматичний твір, де побутовий конфлікт проливає світло на соціальні відносини між різними верствами населення, зокрема, простих селян, наймитів та чиновників.

«Наталка Полтавка» – перший твір нової української драматургії, у якому поєдналися ознаки сентименталізму та просвітницького реалізму. В часи, коли було написано п'єсу, в європейській літературі стрімко почав розвиватися сентименталізм, для якого характерним є прагнення відтворити світ почуттів простої людини та викликати співчуття до героїв твору. Ці тенденції ми помічаємо у драмі, спостерігаючи, як І. Котляревський звертається до людських почуттів, акцентує увагу на їх силі, щирості та глибині. Вже на початку твору ми, занурюючись у пісню, яку співає головна героїня Наталка, ніжна

та вірна дівчина, що зітхає за далеким коханим, починаємо перейматися її долею, пор:

*«Що на полі, на пісочку, без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці.
Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися. [...]»*
Петре! Петре! Де ти тепер?» [Котляревський 2015: 143 – 144].

Котляревський майстерно уособив народний жіночий ідеал у своїй героїні. Вродлива, розумна, добра та дотепна дівчина Наталка, яка з повагою ставиться до старших, виявляє силу характеру, міць та сміливість, коли відстоює своє кохання. Імпонує читачеві, що головна героїня попри все, бореться та досягає успіху, адже подружнє щастя для неї не мислиться без коханого Петра. Про це свідчать наступні контексти, пор.:

*«Н а т а л к а (підбігає до матері, хапає її за руку й співає):
Ой мати, мати! Серце не вважає
Кого раз полюбить, з тим і помирає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити.
Бідність і багатство – єсть то божья воля;
З милим їх ділити – щасливая доля»*
[Котляревський 2015: 155].

Віра та християнські чесноти, які притаманні Наталці, допомагають у житті, дають сили в різних ситуаціях, пор.:

«Н а т а л к а. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...»

Т е р п и л и х а. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?»

Н а т а л к а. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої» [Котляревський 2015: 158].

Мова Наталки проста, звичайна розмовна українська мова тих часів. Вона барвіста, дотепна, пересипана влучними афоризмами, прислів'ями та приказками, вдало та доречно вживаними. Це й допомагає автору краще передати почуття та відношення героїні в різних обставинах. Іноді її мова

переливається в пісню, з'являється глибокий ліризм, щира задушевність:

«Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного! Без цього чуда я пропаду навіки...

Чого ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?

Чого ж і я смутна тепер? Чи не мати була?

..

Спіши, милий! Спаси мене од лютої напасти!

За нелюбом коли буду, то мушу пропасти» [Котляревський 2015: 162].

Цінності, які сповідує дівчина, її духовна сила та мудрість, попри молодий вік, приваблюють та не лишують байдужими. Читач співчуває Наталці, яка змушена йти на самопожертву, люблячи свою матір. Старша жінка розуміє щастя зовсім не так, як її дочка. Для Горпини матеріально забезпечене життя є надзвичайно цінним, а Наталка прагне бути з коханим чоловіком, виконати свою обіцянку вийти за нього. Наталчине щастя – це подружнє життя з Петром, щирим, безкорисливим парубком, який також здатен на самопожертву заради коханої. Вона для нього є сенсом життя. Він любить та піклується про неї, але не егоїстично, а жертовно. Він думає про майбутнє Наталки, зважає на прагнення її матері Горпини, забуваючи про себе самого, пор.:

«Петро. Наталко! Я для тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодувалися вкупі у твоєї матері: ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив – все твоє: на, візьми! (Виймає з-за пазухи завинені в лубок гроші). Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв будну і на тебе ідержався. Процвай! ..

Н а т а л к а. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитися: воно (показує на серце) тут! Не треба мені грошей твоїх. Вони мані не допоможуть...» [Котляревський 2015: 179 – 180].

Головні герої мають благородні та шляхетні душі, вони створені одне для одного. І, врешті-решт, наприкінці п'єси

мати, слухаючи спокійну та лагідну мову Петра, переконується, що донечка буде щасливою лише з любим її серцю. Вона, за несподіваним проханням Возного, благословляє дітей на щастя, на здоров'я та гарну долю, говорячи довгоочікувані молодими слова:

*«Бог з'єднав вас чудом, нехай і благословить своєю
благостію...».*

Материнське благословення, яке Іван Котляревський вводить у текст твору, є свідчення пошани до моральної чистоти, духовної сили, мудрості простих людей, до тих цінностей, які вони сповідують, до їх мови та традицій.

«Наталка Полтавка» глибоко національна характерами та естетичною формою, написана живою розмовною мовою, побудованою на засадах народності. Автор майстерно використовує невичерпні скарби української народної мови та пісенної творчості при змалюванні кожного з героїв, демонструє глибоке знання прекрасної душі українського народу та любов і повагу до світлого розуму й щедрого серця кращих представників українства. Він піднімає складні проблеми соціальної нерівності та гіркою безталаннню сільської бідноти, зверхності багатих над бідними у тодішньому суспільстві. Фактично, це перша соціально-побутова драма із селянського життя в усій європейській літературі.

Івану Петровичу Котляревському вдалося створити такий яскравий образ української сільської дівчини, щиросердної, кмітливої, рішучої, який став знаковим в українському мовно-культурному просторі. Він 200 років (!) не старіє, а полонить серця мільйонів читачів та глядачів своєю красою, моральною чистотою та силою духу.

Для української музичної царини характерним був і залишається інтерес до багатогранної творчості І. Котляревського. Наша культура знає чимало композиторів, які писали музику до п'єси «Наталка Полтавка». Це такі митці, як Адам Барцицький, Алоїз Єдлічка, Опанас Маркович, Микола Васильєв, Володимир Йориш та ін. Видатний український композитор Микола Лисенко, приступаючи до роботи над оперою, ознайомився з різноманітним музичним матеріалом,

що супроводжував численні постановки «Наталки Полтавки» на різних театральних сценах. Проте наявні варіанти не влаштовували його. Лисенка приваблював сюжет твору щирою любов'ю до простих людей, оптимізмом, гумором та реалістичним відображенням українського тогочасного села, відносин та традицій. Композитор звернувся до п'єси І. Котляревського ще в 1864 році. Проте перший варіант опери був не бездоганним. Митець, прагнучи вдосконалення та набуваючи досвіду в музично-драматичному жанрі, працював над музикою до славетного твору майже чверть століття. І лише в 1889 році вийшов друком клавір. Наголосимо, що саме однойменна опера Миколи Лисенка стала окрасою не лише українського оперного мистецтва, а й шедевром світової музичної культури.

М. Лисенко тісно пов'язує музичний матеріал опери з драматургією п'єси, свідомо не переобтяжує лібрето додатковими сюжетними лініями, новими персонажами. Композитор прагне засобами музики максимально розкрити сюжет та образи, які створив Іван Котляревський. Ще за життя М. Лисенка його творіння здобуло велику популярність. Фактично – це був найрепертуарніший твір перших українських професійних музично-драматичних труп. Там грали М. Заньковецька, І. Садовський, П. Саксаганський, І. Мар'яненко та ін..

На сцені Київського оперного театру вперше «Наталку Полтавку» було поставлено в 1936 році. З того часу її популярність не зменшилась і до наших днів. Вона є й сьогодні в репертуарі різних театрів по всій Україні.

Опера «Наталка Полтавка» є справжньою перлиною української музики. Вона яскраво розкриває національний побут, типові характери та традиції завдяки фольклорній основі музики. Ключові пісні опери вже давно вийшли за її межі й сприймаються в різних куточках світу як символи української культури.

Пісні в «Наталці Полтавці» мають неабияку вагу для загального сприйняття авторського задуму, бачення героїв, їх відносин та життєвих ситуацій. Вони фактично живуть окремим мистецьким життям, їх цитують, повторюють, переспівують.

Усього в тексті двадцять дві пісні (занумеровано 19) – арії, дуети, тріо, хор. Пісні, представлені у творі, як літературного («Всякому городу – нрав і права», «Сонце низенько»), так і фольклорного («Віють вітри, віють буйні», «У сусіда хата біла») походження.

Щасливе завершення досить напруженого драматично твору без фінальної пісні втратило б свій колорит. Вона, як і решта пісень, є окрасою п'єси, пор:

«П е т р о. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимося. Бог нам поміг перенести біди і напасті. Він допоможе нам вірною любовію і порядочною жизнію бути приміром для других і заслужити прізвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Н а т а л к а. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

(Цілує Петра й співає).

*Ой я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка, –
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.*

*Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
А я люблю Петра дуже –
До других мені байдуже. [..]*

*Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,*

Він один владіс нею (Співають гуртом)» [Котляревський 2015: 181].

І завершують твір рядки, що всі герої співають разом. Це своєрідний заклик-повчання, який містить глибокі християнські ціннісні доміанти, подані у простій, позбавленій зайвого пафосу, формі, пор.:

*«Коли хочеш бути щасливим,
То на Бога полагайся;*

*Перенось все терпеливо
І на бідних оглядайся».*

Іванченко Р. «Віють вітри, віють буйні...». Котляревський І.П. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник (С. 137 – 140). Київ: Дніпро, 2015.

Котляревський І.П. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник. Київ: Дніпро, 2015.

REFERENCES

Ivanchenko, R. (2015). «The winds are blowing, the violent are blowing...». *Kotlyarevsky, I.P. (2015). Aeneid. Natalka Poltavka. Muscovite magia* (p. 137 – 140). Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Kotlyarevsky, I.P. (2015). *Aeneid. Natalka Poltavka. Muscovite magia*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Статтю отримано 15.11.2019

Natalia Mekh

«NATALKA POLTAVKA»BY IVAN KOTLYAREVSKY IN UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURAL SPACE

The article attempts to look at Natalka Poltavka's play in a broad linguistic and cultural dimension. The work is considered as the first attempt in a new Ukrainian language to speak about Ukrainian truthfully, brightly and wisely. Particular attention is paid to songs of drama that live separate artistic lives. The importance of the work of I. Kotlyarevsky for the musical realm, in particular, the opera of Mykola Lysenko based on the play "Natalka Poltavka" as a landmark event in the Ukrainian cultural space, is considered.

Natalka Poltavka Opera is a real pearl of Ukrainian music. It clearly reveals national life, typical characters and traditions thanks to the folklore-based music. Key opera songs have long gone beyond it and are perceived in various parts of the world as symbols of Ukrainian culture.

Natalka Poltavka is the first work of the new Ukrainian dramaturgy, combining signs of sentimentalism and educational realism. At the time when the play was written, sentimentalism began to develop rapidly in European literature, which was characterized by the desire to recreate the world of the feelings of the common man and to evoke sympathy for

the heroes of the work. We notice these tendencies in drama, watching I. Kotlyarevsky appeal to human feelings, focusing on their strength, sincerity and depth.

Respect for moral purity, spiritual strength, popular wisdom and language, love and respect for ordinary people are all we see in Ivan Kotlyarevsky's talented play.

Keywords: new Ukrainian language, song, linguistic and cultural space, new Ukrainian dramaturgy, values.